

Date: 17th June-2026

AN'ANAVIY XONANDALIK SAN'ATINING MILLIY MADANIYATDAGI O'RNI VA IJROCHILIK XUSUSIYATLARI

Nurmetova Dilfuza

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek an'anaviy xonandalik san'atining shakllanishi, tarixiy taraqqiyoti, ijrochilik maktablari, ovoz tarbiyasi, nafas texnikasi, badiiy talqin va ustoz-shogird an'alarining ahamiyati yoritiladi. An'anaviy xonandalik san'ati xalqimizning boy ma'naviy merosi, milliy o'zligi va estetik dunyoqarashini ifodalovchi muhim san'at turi sifatida tahlil qilinadi. Maqolada xonandaning ijro jarayonidagi mas'uliyati, maqom va xalq qo'shiqlarini talqin etishdagi mahorati, she'riy matn mazmunini anglash darajasi hamda zamonaviy davrda an'anaviy ijrochilikni rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: an'anaviy xonandalik, maqom san'ati, milliy musiqa, ijro mahorati, badiiy talqin, ovoz tarbiyasi, nafas texnikasi, ustoz-shogird, xalq qo'shiqlari, musiqiy meros.

O'zbek xalqining ko'p asrlik madaniy merosida musiqa san'ati, ayniqsa, an'anaviy xonandalik alohida o'rin egallaydi. An'anaviy xonandalik xalqning ruhiy kechinmalari, hayotiy tajribasi, orzu-intilishlari, quvonch va iztiroblarini musiqiy ohang va badiiy so'z orqali ifodalab kelgan san'at turidir. Bu san'at xalq og'zaki ijodi, mumtoz adabiyot, maqom merosi va mahalliy ijro maktablari bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan.

An'anaviy xonandalik faqatgina qo'shiq kuylash jarayoni emas. Unda ijrochining ovoz imkoniyati, musiqiy eshitish qobiliyati, nafasni boshqarish mahorati, matn mazmunini anglash darajasi, sahna madaniyati va tinglovchi bilan ruhiy aloqa o'rnatish salohiyati mujassam bo'ladi. Shu jihatdan qaralganda, an'anaviy xonanda nafaqat ijrochi, balki milliy qadriyatlarni targ'ib etuvchi, xalq ruhiyatini ifodalovchi va musiqiy merosni avlodlarga yetkazuvchi ijodkor shaxsdir.

Bugungi globallashtirish davrida milliy san'at turlarini asrab-avaylash, ularni ilmiy asosda o'rganish va yosh avlodga yetkazish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki zamonaviy madaniy jarayonlar, ommaviy musiqa oqimlari va texnologik taraqqiyot milliy ijrochilik an'alariga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday sharoitda an'anaviy xonandalik san'atining asl mohiyatini saqlash, uning ijro mezonlarini chuqur o'rganish va zamonaviy ta'lim jarayoniga tatbiq etish muhim vazifalardan biridir.

An'anaviy xonandalik san'atining tarixiy ildizlari xalq og'zaki ijodi, marosim qo'shiqlari, mehnat qo'shiqlari, dostonchilik, maqom va mumtoz she'riyat bilan bog'liqdir. Qadimdan xalq orasida turli marosimlar, bayramlar, to'ylar, mehnat jarayonlari va diniy-ma'rifiy yig'inlarda qo'shiqlar ijro etilgan. Bu qo'shiqlar xalqning yashash tarzi, dunyoqarashi va ma'naviy ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda shakllangan.

Xalq qo'shiqlarida soddalik, samimiylik, hayotiylik va tabiiy ohangdorlik ustuvor bo'lsa, maqom ijrochiligida murakkab kuy tuzilishi, falsafiy mazmun, badiiy chuqurlik va



Date: 17th June-2026

ijro mahorati asosiy o'rin tutadi. An'anaviy xonandalik aynan mana shu ikki yo'nalish — xalqona ijro va mumtoz maqom ijrochiligi uyg'unligida rivojlangan.

O'zbek an'anaviy xonandaligi rivojida saroy madaniyati, xalq ijrochiligi va ustoz-shogird maktablari muhim ahamiyat kasb etgan. Xonandalar ko'pincha mashhur sozandalar, hofizlar va maqomdon ustozlardan saboq olganlar. Ular asarlarni faqat yod olish bilangina cheklanmasdan, har bir kuy va ashulaning ruhini, uslubini, talaffuzini va badiiy ma'nosini chuqur o'zlashtirganlar.

Tarixiy taraqqiyot davomida an'anaviy xonandalikda turli ijro uslublari yuzaga kelgan. Har bir hudud o'ziga xos musiqiy ohang, talaffuz, ritm, uslub va bezaklarga ega bo'lgan. Bu esa o'zbek xonandalik san'atining rang-barang va boy bo'lishiga xizmat qilgan.

An'anaviy xonandalik san'atida turli janrlar mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos ijro mezonlari va badiiy vazifalarga ega. Ular orasida maqom, katta ashula, xalq qo'shiqlari, lapar, yalla, terma, doston qo'shiqlari, marosim qo'shiqlari alohida ahamiyatga ega.

Maqom ijrochiligi an'anaviy xonandalikning eng murakkab va yuksak shakllaridan biridir. Maqomlarda chuqur falsafiy mazmun, murakkab kuy yo'llari, keng ovoz diapazoni va yuqori ijro mahorati talab etiladi. Maqom ashulalarini ijro etuvchi xonanda mumtoz she'riyatni, aruz vaznini, kuy tuzilishini va maqom yo'llarini yaxshi bilishi zarur.

Katta ashula Farg'ona vodiysi an'anaviy ijrochiligiga xos bo'lgan murakkab janrlardan biridir. Unda ovozning kengligi, kuchi, nafasni boshqarish, yuqori pardalarda erkin ijro qilish va so'zlarni aniq yetkazish muhim ahamiyatga ega. Katta ashula ko'pincha cholg'u jo'rlogisiz yoki kam jo'rlikda ijro etiladi. Bu esa xonandadan katta mas'uliyat va mahorat talab qiladi.

Xalq qo'shiqlari esa xalq hayotining turli tomonlarini aks ettiradi. Ularda sevgi, vatan, mehnat, sadoqat, oilaviy munosabatlar, insoniy fazilatlar va hayotiy kechinmalar ifodalanadi. Xalq qo'shiqlarining ijrosida tabiiylik, samimiylik va ohangning ravonligi muhim hisoblanadi.

Lapar va yalla janrlari ko'proq xalq bayramlari, to'y marosimlari va ommaviy tadbirlarda ijro etiladi. Bu janrlarda ritmik jo'shqinlik, harakat, quvnoqlik va tinglovchi bilan bevosita aloqa muhim o'rin tutadi.

Terma va doston qo'shiqlari esa baxshichilik va xalq og'zaki ijodi bilan bog'liq bo'lib, ularda hikoyaviylik, nasihat, tarixiy xotira va xalq donishmandligi aks etadi.

O'zbek an'anaviy xonandalik san'ati turli hududiy ijro maktablari asosida rivojlangan. Har bir maktabning o'ziga xos ovoz ishlatish uslubi, kuy talqini, talaffuzi va badiiy ifoda vositalari mavjud.

Farg'ona-Toshkent ijro maktabi o'zining mayinligi, nafisligi, kuychanligi va lirik ruhiyati bilan ajralib turadi. Bu maktab vakillari ijrosida ohangning silliqligi, ovozning yoqimli jarangi, nozik bezaklar va matn mazmuniga e'tibor kuchli seziladi. Farg'ona-Toshkent yo'nalishidagi xonandalikda katta ashula, lirik qo'shiqlar va xalq ashulalari muhim o'rin egallaydi.



Date: 17th June-2026

Buxoro-Samarqand ijro maktabida maqom ijrochiligi, mumtoz adabiyot, falsafiy mazmun va sokin, salobatli ijro uslubi yetakchilik qiladi. Bu maktab vakillari asarni chuqur ma'no bilan talqin etishga, so'z va ohang uyg'unligini saqlashga alohida e'tibor qaratadilar.

Xorazm ijro maktabi esa jo'shqinligi, ritmik harakatchanligi, o'ziga xos talaffuzi va kuy bezaklari bilan ajralib turadi. Xorazm xonandaligida ovozning ochiq jarangi, ijroning serharakatligi va xalqona ruh kuchli namoyon bo'ladi.

Surxondaryo-Qashqadaryo ijro an'analari dostonchilik, baxshichilik, termalar va xalqona kuylash uslublari keng tarqalgan. Bu hudud ijrochiligida epik mazmun, hikoyaviylik, xalq donishmandligi va kuchli emotsional ta'sir muhim o'rin tutadi.

Hududiy maktablarning mavjudligi o'zbek an'anaviy xonandalik san'atini yanada boyitadi. Har bir maktab milliy musiqa merosining muhim qismi bo'lib, ularni o'rganish xonanda uchun ijro madaniyatini kengaytiradi.

An'anaviy xonandalikda ovoz xonandaning asosiy ijro qurolidir. Ovoz nafaqat tovush chiqarish vositasi, balki badiiy fikrni ifodalovchi muhim san'at omilidir. Shuning uchun xonanda ovozini to'g'ri tarbiyalashi, uni asrashi va ijro jarayonida oqilona foydalanishi kerak.

Ovoz tarbiyasida bir necha omillar muhim ahamiyatga ega. Avvalo, xonandaning tabiiy ovoz imkoniyatlari aniqlanishi lozim. Har bir xonandaning ovoz turi, diapazoni, temбри va kuchi turlicha bo'ladi. Shu bois asar tanlashda xonandaning ovoz imkoniyatlari inobatga olinishi zarur.

Ikkinchidan, ovoz mashqlari muntazam bajarilishi kerak. Ovoz mashqlari ovoz pardalarini mustahkamlaydi, nafasni tartibga soladi, talaffuzni ravonlashtiradi va ijrodagi barqarorlikni ta'minlaydi. Biroq ovozni haddan tashqari zo'riqtirish salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shu sababli xonanda ovoz gigiyenasiga ham rioya qilishi lozim.

Uchinchidan, xonanda ovozining tabiiyligini saqlashi kerak. An'anaviy xonandalikda sun'iy baqirish, ovozni ortiqcha kuchaytirish yoki asar ruhiga mos kelmaydigan uslublardan foydalanish maqsadga muvofiq emas. Ijroda samimiylilik, tabiiylilik va milliy ohangdorlik saqlanishi lozim.

Nafas xonandalik ijrosining asosiy tayanchlaridan biridir. To'g'ri nafas olmagan xonanda uzun musiqiy jummalarni to'liq ijro eta olmaydi, ovozni barqaror ushlab tutolmaydi va asarning emotsional ta'sirini yetarli darajada bera olmaydi.

An'anaviy xonandalikda nafasni to'g'ri taqsimlash ayniqsa muhimdir. Maqom ashulalari, katta ashula va cho'zma ohanglarda xonanda nafasni tejab ishlatishi, jumla oxirigacha ohangni tushirmasdan yetkazishi kerak. Nafasning noto'g'ri bo'linishi esa asarning mazmuniga ham, musiqiy tuzilishiga ham zarar yetkazadi.

Nafas faqat texnik jarayon emas, balki badiiy ifoda vositasidir. Xonanda nafas orqali asarning ruhiy holatini, ichki kechinmasini va dramatik rivojini ko'rsatishi mumkin. Masalan, hijron, iztirob yoki sokinlik ifodalangan asarlarda nafasning yumshoq va sekin ishlatilishi zarur bo'lsa, jo'shqin qo'shiqlarda nafas harakatchan va faol bo'ladi.



Date: 17th June-2026

Shuning uchun an'anaviy xonandalik ta'limida nafas mashqlariga alohida e'tibor berish kerak. Nafas mashqlari ovozning mustahkamligi, barqarorligi va ta'sirchanligini oshiradi.

An'anaviy xonandalikda so'z va ohang bir-biridan ajralmasdir. Xonanda faqat kuyni chiroyli ijro etishi bilan cheklanmasligi kerak. U she'riy matnning mazmuni, obrazlari, ramziy ma'nolari va badiiy g'oyasini chuqur tushunishi zarur.

Mumtoz ashulalarda ko'pincha Navoiy, Fuzuliy, Mashrab, Muqimiy, Furqat kabi shoirlarning g'azallari ijro etiladi. Bunday asarlarda har bir so'z katta ma'naviy yukga ega. Ishq, vafo, sabr, hijron, komillik, ma'rifat, insoniylik kabi tushunchalar ramziy obrazlar orqali ifodalanadi. Xonanda ushbu ma'nolarni tushunmasa, ijro yuzaki bo'lib qoladi.

So'zlarning aniq talaffuzi ham muhimdir. Xonandaning diksiyasi ravon bo'lishi, so'zlar tushunarli eshitilishi lozim. Ayniqsa, maqom va mumtoz ashulalarda matnning buzib aytilishi asarning badiiy qiymatini pasaytiradi.

Musiqiy ohang she'riy matn mazmunini kuchaytiradi. Ohangdagi ko'tarilish, pasayish, cho'zilish, pauza va bezaklar matndagi hissiy holatni ochib beradi. Shu sababli xonanda har bir musiqiy jumlaning she'riy mazmun bilan bog'lab ijro etishi lozim.

Badiiy talqin an'anaviy xonandalikning eng muhim jihatlaridan biridir. Bir xil asarni turli xonandalar har xil talqin qilishi mumkin. Ammo har qanday talqinda asarning asl ruhiyati, milliy uslubi va badiiy mazmuni saqlanishi lozim.

Ijro mahorati xonandaning ovoz imkoniyati, nafas texnikasi, musiqiy eshitish qobiliyati, matnni tushunishi va sahnaviy madaniyati bilan bog'liq. Yetuk xonanda asarni oddiy kuylab bermaydi, balki uni tinglovchining qalbiga yetkazadi.

Badiiy talqinda hissiyot muhim o'rin tutadi. Biroq hissiyot me'yorda bo'lishi kerak. Haddan tashqari dramatik ijro yoki sun'iy emotsiya asarning tabiiyligini buzishi mumkin. An'anaviy xonandalikda ichki kechinma, sokinlik, chuqurlik va samimiylik ko'proq qadrlanadi.

Xonanda ijro davomida tinglovchi bilan ruhiy aloqa o'rnatishi ham muhim. Tinglovchi asarning mazmunini his qilishi, ohang va so'z orqali ma'naviy zavq olishi kerak. Buning uchun xonanda ijro jarayonida samimiy, ishonchli va ta'sirchan bo'lishi zarur.

An'anaviy xonandalik san'atining avloddan-avlodga o'tishida ustoz-shogird an'anasi beqiyos ahamiyatga ega. Bu an'ana orqali nafaqat qo'shiqlar, balki ijro uslubi, ovoz ishlatish madaniyati, sahna odobi, san'atga hurmat va ijodiy mas'uliyat ham o'rgatiladi.

Ustoz shogirdga asarning faqat matni yoki kuyini emas, balki uning ruhini tushuntiradi. Ba'zi ijro nozikliklari yozuv yoki nota orqali to'liq ifodalanmaydi. Ularni faqat ustoz ijrosini eshitish, takrorlash va amaliy mashg'ulotlar orqali o'zlashtirish mumkin.

Ustoz-shogird an'anasi xonandani tarbiyalashda ma'naviy maktab vazifasini ham bajaradi. Chunki xonanda san'atkor sifatida odobli, mas'uliyatli, kamtar va izlanishga intiluvchi bo'lishi kerak. Ustoz ana shu fazilatlarni shogird ongiga singdiradi.



Date: 17th June-2026

Bugungi kunda musiqa ta'limi muassasalarida ustoz-shogird an'analarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish muhimdir. Nazariy bilim, amaliy mashg'ulot, audio-video tahlil va sahnaviy tajriba birgalikda olib borilganda xonandaning ijro salohiyati yanada oshadi.

Hozirgi davrda an'anaviy xonandalik san'atini o'qitishda ilmiy-metodik yondashuv zarur. Talabalarga nafaqat qo'shiq o'rgatish, balki ularning musiqiy tafakkuri, nazariy bilimi, ijro madaniyati va mustaqil ijodiy izlanish ko'nikmalarini rivojlantirish lozim.

An'anaviy xonandalik ta'limida quyidagi jihatlar muhim hisoblanadi:

Birinchidan, talaba milliy musiqa tarixi va ijro maktablari haqida yetarli bilimga ega bo'lishi kerak. Bu unga ijro qilayotgan asarining kelib chiqishi va uslubini anglashga yordam beradi.

Ikkinchidan, talaba ovoz va nafas ustida muntazam ishlashi zarur. Texnik tayyorgarlik ijroning sifatini oshiradi.

Uchinchidan, talaba she'riy matn ustida ishlashi, uning mazmunini tahlil qilishi va to'g'ri talaffuzga e'tibor berishi kerak.

To'rtinchidan, sahna madaniyati shakllantirilishi lozim. Xonandaning sahnadagi o'zini tutishi, kiyinish madaniyati, tinglovchi bilan muloqoti ham ijroning umumiy ta'siriga ta'sir qiladi.

Beshinchidan, talabalarga mashhur hofizlar ijrosini tinglash va tahlil qilish tavsiya etiladi. Bu ularda eshitish madaniyatini, uslubiy farqlash qobiliyatini va badiiy didni shakllantiradi.

An'anaviy xonandalik san'ati o'zbek xalqining boy ma'naviy va musiqiy merosini ifodalovchi muhim san'at turidir. U xalqning tarixiy xotirasi, estetik qarashlari, ruhiy kechinmalari va milliy qadriyatlarini o'zida mujassam etadi. Xonandalik ijrosida ovoz, nafas, talaffuz, badiiy talqin, sahna madaniyati va matn mazmunini anglash bir butun holda namoyon bo'ladi.

Yetuk an'anaviy xonanda bo'lish uchun faqat chiroyli ovoz yetarli emas. Buning uchun chuqur bilim, muntazam mashq, ustoz sabog'i, ijodiy izlanish va milliy musiqiy merosga hurmat zarur. Xonanda o'z ijrosi orqali nafaqat asarni kuylaydi, balki xalqning ma'naviy dunyosini, tarixiy xotirasini va estetik qadriyatlarini tinglovchiga yetkazadi.

Zamonaviy davrda an'anaviy xonandalik san'atini asrab-avaylash, uni ilmiy asosda o'rganish, yosh avlodga o'rgatish va keng targ'ib qilish muhim vazifalardan biridir. Bu borada ta'lim muassasalari, ustoz san'atkorlar, ilmiy tadqiqotchilar va madaniyat sohasi vakillari hamkorlikda faoliyat olib borishlari lozim. Ana shundagina an'anaviy xonandalik san'ati o'zining asl mohiyatini saqlagan holda kelajak avlodlarga yetib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. Toshkent: Fan, 1993.
2. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. Toshkent: Fan, 1963.
3. Yunusov R. O'zbek xalq musiqa ijodi. Toshkent: O'qituvchi, 2000.
4. Matyoqubov O. Maqomot. Toshkent: Musiqqa, 2004.



Date: 17th June-2026

5. Akbarov I. Musiqa lug'ati. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1987.
6. Qodirov R. An'anaviy xonandalik asoslari. Toshkent: Musiqa, 2010.
7. Abdullayev R. O'zbek musiqa madaniyati tarixi. Toshkent: San'at, 2008.
8. Karimova D. Maqom ijrochiligi va uning pedagogik asoslari. Toshkent: Musiqa, 2015.

